

РЕЦЕНЗИЯ

на дисертационния труд за придобиване на научната степен „доктор на науките“, професионално направление 2.3. Философия (История на философията),

Метафизика и психология на духовните възрасти

с автор доц. д-р Владимир Теохаров,

Софийски университет „Св. Климент Охридски“, Философски факултет

от проф. д-р Александър Кънев,

Софийски университет „Св. Климент Охридски“,

Философски факултет, катедра „История на философията“

Дисертационният труд на доц. д-р Владимир Теохаров „Метафизика и психология на духовните възрасти“, представен за придобиване на научната степен „доктор на философските науки“, е в обем от 263 страници и е публикуван от УИ „Св. Климент Охридски“ през 2018 г. Монографията се състои от три части, а библиографията към него, включваща заглавия на български, руски, немски и английски езици, е дадена в автореферата.

Владимир Теохаров е роден на 23.04.1961 г. Следва философия в СУ „Св. Климент Охридски“, където по-късно е докторант. През 1988 г. става редовен асистент в същия университет към катедра „Философия“. През 2004 г. става доктор по философия, а две години по-късно доцент. Специализирал е в Саарбрюкен, Виена и ХанOVER и е изнасял лекции в Евангелско Висше Училище – Дармшат, Германия. От 2016 г. е член на Ницшевото общество в Германия. Владее немски, руски и английски езици. Доц. Теохаров е един от най-значимите родни преводачи на философски текстове от немски: от Кант, Фихте и Хегел до Бубер, Касирер и Ясперс.

Изследването на доц. Владимир Теохаров ни представя оригинален поглед към развитието на модерната европейска философия. За да разберем по-добре достойнствата на картината, която той изгражда, както и нейния приносен характер, е необходимо да обърнем внимание на историко-философския контекст у нас през 80-те и 90-те години на миналия век. По времето на социализма историята на философията често се реконструираше и коментираше по изключително едностранчиви начини. Особено внимание се обръщаше най-вече на традициите на материализма и диалектиката – с тях се свързваха, фигуративно казано, задължителните философски плодове в интелектуалната диета на времето. Други традиции се коментираха само за да се открият на техен фон „прозренията” на марксистката философия, а цели епохи в историята на философията, например като средновековието, както и решаващи тенденции в посткантианската философия, бяха напълно игнорирани – техните плодове бяха до голяма степен забранени, т.е. съответните мислители и текстове не се превеждаха и коментираха. Такъв беше случаят с фигури като Киркегор, Ницше, Фройд, Юнг, Хусерл, Хайдегер, Барт, Бубер и др. Непосредствено след прехода към демокрация у нас интересът към тях беше огромен. Но съгласно все по-засилващата се тенденция на тясна специализация вниманието на изследователите се насочи към отделни фигури и течения: феноменология, философия на живота, психоанализа, протестантска теология и пр. Единственият у нас, който се опита да избегне едностранчивата диета със „забранени плодове”, беше Владимир Теохаров. Той прояви жив интерес към всички тези фигури и течения в посткантианската философия, теология и култура, акцентирайки не толкова върху това, което ги разделя, а върху това, което ги свързва. От интензивните му занимания с тях, свързани не само с коментари и анализи, но и с множество важни преводи, се формира постепенно проектът, който се реализира в представения дисертационен труд – именно да се постави под въпрос обичайната картина на философията след Кант като, така да се каже, „градина на разклоняващите се пътеки”, и да се представи алтернатива на нея, като се очертаят скрити континуитети и пространство

на разговор между наглед несъизмерими гласове. Това за мен е голямото достойнство на изследването на доц. Теохаров, заради което той заслужава да стане „доктор на философските науки”. По-долу ще се опитам да конкретизирам и аргументирам това наблюдение и тази оценка.

Темата, чрез която Владимир Теохаров свързва в разговор Кант, късния Шелинг, Киркегор, Ницше, Фройд, Коен, Шпет, Барт и др. ‘несъизмерими’ мислители, е тази за духовните възрасти. С ‘несъизмерими’ имам предвид наличието на фундаментални разлики между тях. Перифразирайки Витгенщайн бихме могли да определим тези разлики като семейни – между тези мислители има радикални различия в различни отношения: например относно възможностите и границите на разума, същността на истината, съществуването на Бог и модалностите на отнасянето към него, отношението между съзнавано и несъзнавано и пр. Но между тях има и континуитетни нишки, които често се подценяват. Темата за духовните възрасти или стадии е важна с това, че разкрива перспектива към общи интелектуални пространства на модерната европейска философия. Тя присъства под една или друга форма при Кант и посткантианските мислители и е свързана с преосмислянето на наследството на някои решаващи за западната култура традиции в разбирането на същността и перспективите на човешкото битие: метафизиката, християнството, юдейската мисъл, Просвещението. Теохаров разгръща темата за духовните възрасти по оригинален начин, като черпи идеи от най-различни извори, без да дава еднозначно предимство на никой от тях. Тези извори са свързани най-вече с немската философска традиция, протестантската теология, юдейската мисъл, като се обръща внимание и на руската култура. Значително по-слабо присъстват традиции като френската и англо-американската. Кое е нормално, защото всеки проект се нуждае от граници, за да бъде осъществим на практика. И така ерудицията на автора е впечатляваща.

Духовните възрасти, на които са посветени отделни части в изследването, са детството, зрелостта и мъдростта. Разликите между тях са разлики в отнасянето към света и присъствието в него, а тези са израз на различни модалности на приемане и отхвърляне, на казането „Не” и казането „Да”. Детството се характеризира с тотално приемане на (доминиращите културни интерпретации на) света, а девичеството и юношеството като негови продължения – с тотално поставяне под въпрос и отхвърляне (на тези интерпретации). Зрелостта се отличава с автономна и законодателна употреба на разума, но и с разбиране на собствената ни екзистенциална и интелектуална крайност. Съответно приемането и отричането са частични и нюансирани, а не тотални. Възрастта на мъдростта е своеобразен синтез на детството и зрелостта, доколкото акцентира силно върху приемането на света такъв, какъвто е, но по рефлексивен и просветен начин – през призмата на разбиране на нашата тленност и ограничения. Тези се разглеждат не толкова като препятствия, а като позитивни условия на утвърждаване на света и смисъла на екзистенцията. Така теоретичната рамка на изследването ни представя своеобразна екзистенциална диалектика на възрастите на личността и културата, като авторът изрично набляга на синхронията, а не на диахронията. Основни феномени на човешкото битие, например език и вяра, варират в своя характер според различните възрасти. Една от задачите на дисертационния труд е именно да осветли и феноменологически опише тези екзистенциални трансфигурации.

Теоретичната рамка на духовните възрасти конституира пространство на среща между различните реакции спрямо философското наследство на Кант и немския идализъм – при философите на живота, феноменолозите, екзистенциалистите, протестантските теолози, психоаналитиците и др. Основополагащо за това общо пространство е критиката и отхвърлянето на теоретико-догматичната метафизика и трансформирането ѝ в практико-екзистенциална посока. Решаваща за концепцията на Теохаров е идеята, че при Кант, Ницше, Бубер, Хусерл, Юнг и други централни за изследването

му фигури се отрича само спекулативната метафизика, а не метафизиката изобщо. Кантовата критика на теоретико-догматичната метафизика, развита по-нататък от късния Шелинг, Киркегор, Ницше и др. отваря съвсем нови възможности за метафизика – най-вече за експериментална метафизика на измеренията и динамиката на човешкото битие и с това за среща между метафизиката и психологията, при която те взаимно си влияят по неочаквани, но продуктивни начини. Формата на тази среща съответно не е систематична и априорна, а експериментална, фрагментарна, перспективистка и диалогична. Интересно е, че същото важи за начина, по който Теохаров ни въвежда в пространството на тази среща между Кант и посткантианските мислители: това става чрез множество фрагментарни наблюдения, микроанализи, миниатюри и повторения. Фрагментът, експериментът, повторението са както фигури на екзистенцията, така и фигури на проясняване на модалностите ѝ в отделните духовни възрасти. Тук изследването на Теохаров постига забележително единство на форма и съдържание.

Теоретико-експерименталната рамка на духовните възрасти позволява не само среща на дълбоко разнородни мисловни традиции, но и неочаквани перспективи към всяка от тях. Тук ще се задоволя само с посочването на няколко примера. Теохаров поставя силен акцент не само върху протестантския бекграунд на Кантовото мислене, но и на сериозното присъствие на мотиви от юдейската традиция. Изненадва и перспективата към Кант като не само систематичен, но и експериментален философ. Други (поне за мен) неочаквани линии на континуитет – между Лайбниц и Ницше с оглед на перспективизма, както и между християнската метафизика и психоанализата. Изобщо в текста присъстват множество интересни и провокативни наблюдения, фрагменти, констатации. Той наистина е експериментален в един определено положителен смисъл. Много добро попадение са илюстрации на фигури на екзистенцията през персонажи и ситуации в произведения на Томас Бернхард. Струва си да се отчете сериозната тежест на немскоезичната литература в библиографията,

което е в разрез със засилващата се тенденция към привилегиране на публикации на английски език.

Разбира се, мисленето във фрагменти и миниатюри си има както предимства, така и ограничения. Някои тези и аргументи не са достатъчно систематично разгърнати. Читателят сигурно си казва на някои места, че би искал да види повече коментари и доводи, особено във връзка с наблюдения, които значително се отклоняват от широко възприетите интерпретации. Това обаче са особености на стила на философстване, които не корелират по интересен начин с достойнствата на представените идеи. Някои от централните фигури, около които се структурира изследването, например Ницше и Киркегор, не са систематични в подхода си. Същото важи дори и за класици на аналитичната философия като Витгенщайн.

Тук е мястото за някои критични бележки и препоръки към автора. Според мен е щяло да бъде по-удачно представените в частта за детството преводи на книгата *Битие* да бъдат дадени в приложение към основния текст. Повечето читатели разбират само някои от езиците, на които са въпросните преводи. В текста има и частични повторения, като не всички са оправдани с оглед на контекста, в който фигурират. Струва ми се, че на места формулировките е можело да бъдат по-малко категорични. Лично за мен предложеният превод на *Sinnlichkeit* при Кант с ‘чувственост’ (стр.85) е определено проблематичен.

Според мен авторефератът адекватно представя съдържанието и приносите на представения дисертационен труд. Нямам съвместни публикации с доц. Теохаров.

Накрая бих искал да поставя следния въпрос към дисертанта. Възрастите на религията и културата се коментират в текста основно с оглед на европейски мисловни традиции, свързани с християнството и

юдаизма. Дали и доколко те са приложими към други културни и религиозни традиции?

ЗАКЛЮЧЕНИЕ: Дисертационният труд на доц. Владимир Теохаров „Метафизика и психология на духовните възрасти” отговаря на всички изисквания за придобиване на научната степен „доктор на философските науки” и като член на Научното жури ще гласувам за присъждането на автора на тази степен.

София, 25.04.2020

Подпис:

(проф. дфн Александър Кънев)

REVIEW

of the dissertation for the awarding of the academic degree of “Doctor of Sciences” (Dr. Habil.), professional area 2.3. Philosophy (History of Philosophy)

Metaphysics and Psychology of Spiritual Ages

by Assoc. Prof. Vladimir Teoharov

**by Prof. DPSc Alexander Metodiev Kanev, Lecturer in
Contemporary Philosophy at the Philosophy Department,
Sofia University “St. Kliment Ohridski”**

The dissertation work "Metaphysics and Psychology of the Spiritual Ages", submitted by Assoc. Prof. Dr. Vladimir Teoharov for the degree of “Doctor of Sciences”, is 263 pages long and was published by Sofia University Press in 2018. The monograph consists of three parts, each of them discussing a distinct spiritual age. The bibliography to the dissertation work is given in the autoreferat (abstract) and includes titles in Bulgarian, Russian, German and English.

Mr. Vladimir Teoharov was born on 23.04.1961. He studied philosophy at Sofia University “St. Kliment Ohridski ”, where he later was a PhD student. In 1988 he became a full-time assistant professor at the Department of Philosophy. In 2004 he obtained a PhD, and two years later he became an associate professor at the same department. Dr. Teoharov has specialized in Saarbrücken, Vienna and Hanover and has lectured at the Evangelical High School in Darmstadt, Germany. Since 2016 he is a member of the German Nietzsche Society. He speaks German, Russian and English. Mr. Teoharov is one of the most significant native translators of classical philosophical works from German. He has translated works by Kant, Fichte, Hegel, Cassirer, Jaspers....

The dissertation work of Vladimir Teoharov presents an original conception of the development of the postKantian philosophy. In order to understand the merits of the picture he paints, it is necessary to pay attention to the historical and intellectual context of Bulgarian philosophy in the 1980s and 1990s. During the communist regime, the history of philosophy was often reconstructed and commented on in extremely one-sided ways. Particular attention was paid to the traditions of materialism and dialectics - they were, figuratively speaking, associated with the obligatory philosophical fruits of the intellectual diet of the time. Other traditions were commented only to highlight the "insights" of Marxist philosophy, and whole epochs in the history of philosophy, such as the Middle Ages, and decisive tendencies in post-Kantian philosophy were completely ignored - their fruits were largely forbidden (i.e. essential thinkers and their texts were not translated and commented on). This was the case with figures such as Kierkegaard, Nietzsche, Freud, Jung, Husserl, Heidegger, Sartre, Buber and others. Immediately after the transition to democracy in Bulgaria, the interest in their works was enormous. But in line with the ever-increasing trend of narrow specialization, the attention of philosophers has turned to separate figures and movements: phenomenology, philosophy of life, psychoanalysis, Protestant theology, etc. The only one in our country who tried to study all of them was Vladimir Teoharov. He took a keen interest in all these figures and movements in post-Kantian philosophy, theology and culture, focusing not so much on what separates them but on what connects them. His intensive engagement with these thinkers, which involved not only commentaries and analyses, but also many important translations, has shaped gradually the project realized in the presented dissertation – namely to question the usual picture of philosophy after Kant as "a garden of the forking paths" and present an alternative to it, outlining hidden continuities and spaces of conversation between seemingly incommensurable voices. For me, this is the main merit of the dissertation work by Assoc. Prof. Teoharov, for which he deserves to obtain the degree of "Doctor of Sciences". Below, I will try to refine and substantiate this assessment.

The topic by which Vladimir Teoharov connects in conversation Kant, the late Schelling, Kierkegaard, Nietzsche, Freud, Cohen, Shpet, Bart and other 'incommensurable' thinkers is the one of spiritual ages. By 'incommensurable' I mean that there are fundamental differences between these thinkers. To paraphrase Wittgenstein, we could define these differences as family differences - these thinkers diverge from each other in different respects: e.g., with regard to the possibilities and limits of human reason, the essence of truth, the existence of God and the modalities of relating to him, the relationship between the conscious and the unconscious, and so on. But there are important strands of continuity between their conceptions, and those are often underestimated. The theme of spiritual ages (or stages) is important in that it opens a perspective to the common intellectual spaces of modern European philosophy. It is present in one form or another in Kant and the post-Kantian thinkers, and is related to the rethinking of the heritage of important Western traditions in understanding the nature and perspectives of human being, such as metaphysics, Christianity, Jewish thought, and the Enlightenment. Dr. Teoharov unfolds the theme of spiritual ages in an original way, drawing ideas from a variety of sources, without giving a clear advantage to any of them. These sources are mostly related to the German philosophical tradition, Protestant theology, and Jewish thought. The author also pays attention to Russian thinkers. Traditions such as the French and Anglo-American are much less discussed. This is only natural because every project needs boundaries to be feasible. Anyway, the author's erudition is really impressive.

The spiritual ages discussed by separate parts of the book are childhood, maturity and wisdom. The differences between them are differences between ways of being in the world, and these amount to different modalities of acceptance and rejection, of saying "No" and saying "Yes." Childhood is characterized by the total acceptance of (the dominant cultural interpretations of) the world, whereas adolescence – by the total questioning and rejection (of these interpretations). Essential for maturity is the autonomous and legislative use of reason, but also the understanding of our own existential and intellectual finitude. Accordingly, acceptance and denial are partial and nuanced, and not total. The

Age of Wisdom is like a synthesis of childhood and adulthood, insofar as it emphasizes strongly the acceptance of the world as it is, but in a reflective and enlightening way – through the lens of the understanding of our mortality and limitations. These are seen not so much as obstacles, but as positive conditions for affirming the world and the meaning of existence. Thus, the theoretical framework of the study involves an existential dialectic of the Ages of personality and culture. Notably, the author explicitly emphasizes synchrony (of the Great Time of culture) rather than diachrony. Basic phenomena of human being, such as language and faith, vary in character across the spiritual ages. One of the tasks of the dissertation is precisely to illuminate and phenomenologically describe those existential transfigurations.

The theoretical framework of spiritual ages constitutes a space of encounter between the various reactions to the philosophical heritage of Kant and German idealism – viz. philosophy of life, phenomenology, existentialism, Protestant theology, psychoanalysis, etc. Underlying this common space is the critique of theoretical-dogmatic metaphysics and the transformation of metaphysics in an existential direction. Crucial to Teoharov's conception is the idea that Kant, Nietzsche, Buber, Husserl, Jung, and other central figures to his account dismiss only speculative metaphysics, not metaphysics in general. The Kantian critique of theoretical and dogmatic metaphysics, which was developed further by the later Schelling, Kierkegaard, Nietzsche, and others, opens up entirely new possibilities for metaphysics – in particular, for experimental metaphysics of the dimensions and dynamics of human being – and thus for a productive encounter between metaphysics and psychology. The form of their interaction is not systematic and a priori, but experimental, fragmentary, perspectival and dialogical. Interestingly, the same is true of the way Teoharov introduces us to the space of the conversation between Kant and post-Kantian thinkers: this is done through numerous fragmentary observations, microanalyses, miniatures and repetitions. The fragment, the experiment, the repetition are both figures of existence and figures of clarifying its modalities in

different spiritual ages. Here, Teoharov's account achieves remarkable unity of form and content.

The theoretical and experimental framework of spiritual ages allows not only a conversation of deeply diverse traditions, but also unexpected perspectives on each of them. Here I will be satisfied with just a few examples. Dr. Teoharov places strong emphasis not only on the Protestant background of Kant's thinking, but also on the serious presence of motives from the Jewish tradition. Surprising is also the perspective on Kant as not only a systematic but also an experimental philosopher. Other unexpected lines of continuity discussed in the text are between Leibniz and Nietzsche with regard to perspectivism, and between Christian metaphysics and psychoanalysis. In general, the text contains many interesting and provocative observations. It is really experimental, and in a definitely positive sense. The illustrations of figures of existence through the characters and situations in Thomas Bernhard's works are excellent. It is worth considering the serious weight of German titles in the bibliography, which goes against the increasing tendency to favor Anglophone publications.

Of course, thinking in fragments and miniatures has both advantages and drawbacks. For example, some of the arguments are not sufficiently systematic. The reader may be saying to himself that he would like to see more extensive comments and articulated arguments, especially in relation to observations that deviate significantly from widely accepted interpretations. However, these features of the philosophical style do not correlate in interesting ways with the merits of the ideas presented. Some of the central figures around whom the study is structured, such as Nietzsche and Kierkegaard, are not systematic in their approach too. The same is true of classical figures of analytic philosophy like Wittgenstein.

Here are a few critical notes and recommendations for the author. In my opinion, it would have been more appropriate for the translations of the book of *Genesis* presented in the childhood section to be annexed to the main text. Most

readers understand only some of the languages in which the passages in question are translated. There are also partial repetitions in the text, not all of which are justified, given the contexts in which they appear. It seems to me that in some places the wording could have been less categorical. By my lights, the proposed translation in Bulgarian of Kant's term *Sinnlichkeit* (as used in his "Critique of Pure Reason") with 'sensuality' (p.85) is deeply problematic.

In my opinion, the autoreferat (abstract) adequately presents the content and contributions of the dissertation work. I have no joint publications with Assoc. Prof. Teoharov.

Finally, I would like to ask the following question to the dissident. The ages of religion and culture are commented on in the text mainly in the light of European cultural traditions related to Christianity and Judaism. Are they applicable to other cultural and religious traditions?

CONCLUSION: The dissertation work of Assoc. Prof. Vladimir Teoharov "Metaphysics and Psychology of Spiritual Ages" meets all requirements for the degree of Doctor of Sciences. For this reason, I recommend that the competent scholarly jury award Assoc. Prof. Vladimir Teoharov the academic degree *Doctor of Sciences* in the professional field 2.3 Philosophy (History of Philosophy).

Sofia, 25.04.2020

Prof. DPSc Alexander Kanev

